

Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία

Τόμ. 18, Αρ. 1 (2022)

Open Education: The Journal for Open and Distance Education and Educational Technology

Εξ αποστάσεως σχολική εκπαίδευση και μετασχηματισμός δυσλειτουργικών αντιλήψεων: Εκπαιδευτικό σενάριο με θέμα τη στάση απέναντι στην τεχνολογία

Μαρία Χρήστου

doi: [10.12681/jode.27950](https://doi.org/10.12681/jode.27950)

Βιβλιογραφική αναφορά:

Εξ αποστάσεως σχολική εκπαίδευση και μετασχηματισμός δυσλειτουργικών αντιλήψεων: Εκπαιδευτικό σενάριο με θέμα τη στάση απέναντι στην τεχνολογία

**Distance school education and transformation of dysfunctional perceptions:
Educational scenario on the subject of pupils' attitude towards technology**

Μαρία Χρήστου

Δρ Εκπαίδευσης Ενηλίκων
Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο
xristou273@gmail.com

Summary

Special conditions created due to the COVID-19 pandemic have, since March 2020, repeatedly led the educational community to suspend the traditional classroom, a situation which has created new challenges for both teachers and pupils. The violent transition from traditional classroom to distance school education has created new data for teachers who have been forced to deal with, without previous experience, appropriate preparation and training, even adequate infrastructure in technological equipment in their vast majority (Ioakimidou et.al., 2021). The objectively difficult educational conditions that were created, worked for a large part of the teachers as a disorienting dilemma (Mezirow, 1991a). Many of them were confronted with their own dysfunctional perceptions concerning learning, the choice of teaching methods and techniques, the need to support students in order to participate in the educational process and their overall role as teachers in distance education. According to the “Illeris model of three dimensions of learning” (2016), every learning process consists of the following dimensions: the content dimension, which concerns what is learnt, namely the knowledge, understanding and skills, the acquisition dimension, which covers motivation, emotion and volition, and the interaction dimension of learning, which concerns the way the individual interacts with his/her social and material environment, both on the close, social level, i.e. in a classroom, and on the general societal level. Even in the context of distance school education, the three dimensions of learning need to be taken into account by teachers and govern the educational process. Meanwhile, students should be adequately supported in order to develop specific horizontal skills, such as critical thinking, so that later as adults they will be able to deal with problems that do not have a unique solution (King & Kitchener, 1981, 1994). At the same time they should be able to cope with the multiple demands of the roles they will take on in society, as Kegan mentions (1994), and for that reason, they need to be involved in processes of transformation of potentially dysfunctional points of view expressed in issues that they have experience from an early age, in order to gradually develop gradually a more emancipatory way of thinking (Kokkos, 2017b). This article presents an educational scenario which is based on the application of the method “Transformation Theory in Educational Practice” (Kokkos, 2017a) to primary school students, in the context of distance education and, focusing on the subject of pupils' attitude towards technology. The aforementioned method utilizes the three dimensions of learning and aims at

transforming pupils' dysfunctional perceptions into topics which they have experience.

The educational objectives are the following:

At the level of knowledge: pupils will be able to know technological achievements of the past and present, to know ways of utilizing modern technological means, to realize that not all people nowadays have access to modern technological means and the internet.

At the skill level: pupils will be able to utilize modern technological means (i.e. internet, distance learning platforms), to approach critically and creatively the issue of utilizing technological means in our lives, to cultivate aspects of their critical reflection about the dangers of using the internet.

At the level of attitudes: pupils will be able to develop a positive attitude towards the use of technology, realizing the benefits and risks associated with its use.

The method "Transformation Theory in Educational Practice" consists of five stages.

Stage One: the teacher detects the dysfunctional perceptions of the pupils.

Stage Two: the pupils express their ideas and the teacher defines and prioritizes the targets of transformation.

Stage Three: the teacher organizes the transformational strategy. Positive elements of the teaching content are utilized and enriched, while alternative activities can be used.

Stage Four: teachers and pupils/students reflect on their educational experience.

Stage Five: the teacher discusses with the pupils specific actions aiming at the continuance of the process of transformation.

Considering that the process of transforming perceptions on an issue is a demanding and time-consuming process in both traditional classroom and distance school education, teachers need to prioritize properly the objects of transformation, taking into account the pupils' perceptual abilities, the time available, the emotional ambience of the classroom, possible resistances that will arise from the pupils during the transformational process, their own abilities and established perceptions, whether the didactic object they are called to teach is related to the objects of transformation.

At the same time, the activities planned by the teachers should actively involve the pupils in the educational process and aim at cultivating aspects of their critical reflection and other horizontal skills for lifelong learning, such as creativity and empathy. Besides, they also need to be based on the cooperative learning approach and to stimulate pupil cooperation, communication, as well as the development of democratic dialogue. Individual and overall feedback should be provided on regular basis and pupils should have the opportunity to evaluate both themselves and the educational process.

However, the inclusion of particular methods which aim at transforming pupils' stereotypes into everyday teaching practice is related both to the fact that teachers themselves have sufficiently developed their critical reflection in order to deal with their well-established personal perceptions about learning, but also with the type of training they have received, in order to gradually improve the quality of their own teaching in the context of traditional classroom and distance school education.

The structure of the article is as follows. Initially, reference is made to basic principles of distance school education and the teacher's role. Next, special reference is made to the three-dimensional model of learning by Illeris (2016), as well as the importance of involving students in processes of transformation of their stereotypes. Afterwards, the method "Transformation Theory in Educational Practice" is presented, through a specific example of its application in the context of distance education, lasting 7 teaching hours, to 4th Grade Primary school pupils, on the subject of pupils'

perceptions towards technology. Lastly, the results of the method application in the specific case and its utilization as a means of transforming the possible stereotypical views of the pupils is discussed. Throughout the text of this article, one gender is used, for the sake of economy of speech, without referring to any discrimination based on gender.

Keywords

Distance school education, transformation of dysfunctional perceptions, three dimensions of learning

Περίληψη

Οι ειδικές συνθήκες που διαμορφώθηκαν λόγω της πανδημίας του COVID-19 οδήγησαν από τον Μάρτιο του 2020 επανειλημμένως την εκπαιδευτική κοινότητα στην αναστολή της διά ζώσης λειτουργίας των σχολικών μονάδων, γεγονός που δημιούργησε νέες προκλήσεις στους εκπαιδευτικούς αλλά και στους μαθητές. Στο παρόν άρθρο παρουσιάζεται ένα εκπαιδευτικό σενάριο το οποίο βασίζεται στην εφαρμογή της μεθόδου «Μετασχηματισμός Δυσλειτουργικών Αντιλήψεων» (Κόκκος, 2017α) σε μαθητές Δ' Δημοτικού, στο πλαίσιο της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης, με θέμα τη στάση των μαθητών απέναντι στην τεχνολογία. Μετά από μια σύντομη αναφορά σε βασικές αρχές της εξ αποστάσεως σχολικής εκπαίδευσης, στον ρόλο του εκπαιδευτικού, στο μοντέλο των τριών διαστάσεων της μάθησης του Illeris (2016), όπως επίσης και στη σημασία εμπλοκής των μαθητών σε διεργασίες μετασχηματισμού των στερεοτυπικών τους απόψεων, παρουσιάζεται ένα εκπαιδευτικό σενάριο 7 διδακτικών ωρών στη σύγχρονη εξ αποστάσεως εκπαίδευση. Ακολουθεί συζήτηση σχετικά με τα αποτελέσματα της εφαρμογής της μεθόδου στη συγκεκριμένη περίπτωση και την αξιοποίησή της ως μέσο μετασχηματισμού των ενδεχομένως στερεοτυπικών απόψεων των μαθητών. Σε όλο το κείμενο του παρόντος άρθρου χρησιμοποιείται ένα γένος, χάριν οικονομίας του λόγου, χωρίς αυτό να παραπέμπει σε οποιαδήποτε διάκριση με βάση το φύλο.

Λέξεις-κλειδιά: Εξ αποστάσεως σχολική εκπαίδευση, μετασχηματισμός δυσλειτουργικών αντιλήψεων, τρεις διαστάσεις της μάθησης

Εισαγωγή

Σύμφωνα με τον Illeris (2016) κάθε διεργασία μάθησης περιλαμβάνει τρεις διαστάσεις: τη διάσταση του περιεχομένου που αφορά το αντικείμενο της μάθησης, δηλαδή τις γνώσεις, την κατανόηση και τις δεξιότητες που αναπτύσσει το άτομο, τη διάσταση της υποκίνησης, δηλαδή τα κίνητρα, τα συναισθήματα που αναδύονται και τη βούληση του ατόμου, και την κοινωνική διάσταση, δηλαδή τον τρόπο που αλληλεπιδρά το άτομο με το περιβάλλον μάθησης. Υπό αυτή την έννοια, η μάθηση δεν συντελείται μόνο σε ατομικό επίπεδο, αλλά και σε κοινωνικό. Επίσης, το αποτέλεσμα της μάθησης επηρεάζει και ταυτόχρονα επηρεάζεται από τις κοινωνικές συνθήκες που επικρατούν (Illeris, 2014α· Formenti & West, 2018). Οι ειδικές συνθήκες που διαμορφώθηκαν λόγω της πανδημίας του COVID-19 οδήγησαν από τον Μάρτιο του 2020 επανειλημμένως την εκπαιδευτική κοινότητα στην αναστολή της διά ζώσης λειτουργίας των σχολικών μονάδων, γεγονός που δημιούργησε νέες προκλήσεις στους εκπαιδευτικούς αλλά και στους μαθητές. Η απότομη μετάβαση από τη διά ζώσης στην εξ αποστάσεως σχολική εκπαίδευση, δημιούργησε νέα δεδομένα για τους εκπαιδευτικούς, τα οποία κλήθηκαν να αντιμετωπίσουν χωρίς να διαθέτουν

στη συντριπτική τους πλειοψηφία πρότερη εμπειρία, κατάλληλη προετοιμασία και ανάλογη επιμόρφωση, ακόμα και επαρκείς υποδομές σε τεχνολογικό εξοπλισμό (Ιωακειμίδου, Βλαχοστέργιου, Σούρρας, Λιόπα, Κοκκινιά, Σούλα & Τσαλαμπάμπουνη, 2021). Οι αντικειμενικά δύσκολες εκπαιδευτικές συνθήκες που δημιουργήθηκαν, λειτούργησαν για μεγάλο μέρος των εκπαιδευτικών ως ένα αποπροσανατολιστικό δίλημμα (Mezirow, 1991a). Αρκεί να αναφέρουμε ότι ήρθαν αντιμέτωποι με δικές τους συχνά δυσλειτουργικές αντιλήψεις σχετικά με τη μάθηση, την επιλογή μεθόδων και τεχνικών διδασκαλίας, την ανάγκη υποστήριξης των μαθητών προκειμένου (οι τελευταίοι) να συμμετάσχουν στην εκπαιδευτική διεργασία και γενικότερα με τον ρόλο τους ως εκπαιδευτικοί στο πλαίσιο της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης. Με βάση τα προαναφερθέντα, προκύπτει το εξής ερώτημα: μπορεί ο εκπαιδευτικός σχεδιασμός στην εξ αποστάσεως σχολική εκπαίδευση να περιλαμβάνει τις τρεις διαστάσεις μάθησης και να στοχεύει στον μετασχηματισμό στερεοτυπικών απόψεων των μαθητών;

Στο παρόν άρθρο παρουσιάζεται ένα εκπαιδευτικό σενάριο το οποίο βασίζεται στην εφαρμογή της μεθόδου «Μετασχηματισμός Δυσλειτουργικών Αντιλήψεων» (Κόκκος, 2017α) σε μαθητές Δ' Δημοτικού, στο πλαίσιο της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης, με θέμα τη στάση των μαθητών απέναντι στην τεχνολογία. Αρχικά γίνεται αναφορά σε βασικές αρχές της εξ αποστάσεως σχολικής εκπαίδευσης και στον ρόλο του εκπαιδευτικού. Στη συνέχεια γίνεται ιδιαίτερη αναφορά στο μοντέλο των τριών διαστάσεων της μάθησης του Illeris (2016), όπως επίσης και στη σημασία εμπλοκής των μαθητών σε διεργασίες μετασχηματισμού των στερεοτυπικών τους απόψεων. Κατόπιν, παρουσιάζεται η μέθοδος «Μετασχηματισμός Δυσλειτουργικών Αντιλήψεων», μέσα από το συγκεκριμένο παράδειγμα εφαρμογής. Ακολουθεί, τέλος, συζήτηση σχετικά με τα αποτελέσματα της εφαρμογής της μεθόδου στη συγκεκριμένη περίπτωση και την αξιοποίησή της ως μέσο μετασχηματισμού των ενδεχομένως στερεοτυπικών απόψεων των μαθητών.

Βασικές αρχές της εξ αποστάσεως σχολικής εκπαίδευσης

Ο όρος σχολική εξ αποστάσεως εκπαίδευση αναφέρεται στην εκπαίδευση σε επίπεδο πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, η οποία παρέχεται εξ αποστάσεως και απευθύνεται σε άτομα σχολικής ηλικίας καθώς και σε ενήλικους (Βασάλα, 2005). Σύμφωνα με τη Διακήρυξη για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση (Λιοναράκης, Μανούσου, Χαρτοφύλακα, Παπαδημητρίου & Ιωακειμίδου, 2020), η εξ αποστάσεως εκπαίδευση αποτελεί μια «ολοκληρωμένη μεθοδολογία εκπαίδευσης, η οποία, για να είναι ποιοτική και αποτελεσματική, απαιτεί προσεκτικό σχεδιασμό από το πρώτο ως το τελευταίο βήμα» (βλ. όπ., σ.5). Προκειμένου να είναι αποτελεσματική, βασική προϋπόθεση αποτελεί το κατάλληλα διαμορφωμένο για την εξ αποστάσεως εκπαίδευση εκπαιδευτικό υλικό, το οποίο θα πρέπει να έχει τα χαρακτηριστικά της σαφήνειας, της επεξήγησης, της υποκίνησης του ενδιαφέροντος, της αποτελεσματικής υποστήριξης και ενεργούς συμμετοχής των εκπαιδευομένων στη διεργασία μάθησης (βλ. όπ., 2020). Επίσης, θα πρέπει να περιλαμβάνει ανατροφοδότηση και να διευκολύνει την αλληλεπίδραση και την αυτοαξιολόγηση (Μανούσου, Κοντογεωργάκου, Γεωργιάδη & Κόκκαλη, 2017· Μανούσου, Χαρτοφύλακα, Ιωακειμίδου, Παπαδημητρίου & Καραγιάννη, 2020). Ο εκπαιδευτικός σχεδιασμός χρειάζεται να περιλαμβάνει σαφείς διδακτικούς και μαθησιακούς στόχους, να δίνει έμφαση στην αλληλεπίδραση, να εμπλέκει δυναμικά τους μαθητές, να στηρίζεται στην παιδαγωγική αξιοποίηση των νέων τεχνολογιών, προκειμένου να καλλιεργούνται και οριζόντιες ικανότητες των μαθητών, όπως η κριτική σκέψη, η επικοινωνία, η συνεργασία, η δημιουργικότητα, ο κριτικός στοχασμός και να

συνδυάζει την ασύγχρονη και τη σύγχρονη εκπαίδευση (Αναστασιάδης, 2014· Λιοναράκης κ.ά., 2020). Επισημαίνεται η άμεση σύνδεση του εκπαιδευτικού υλικού με την ασύγχρονη εκπαίδευση. Η σύγχρονη εκπαίδευση υποστηρίζει την ασύγχρονη και την επικοινωνία (Αναστασιάδης, 2008). Για την αποτελεσματική αξιοποίηση της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης, βασικοί παράγοντες οι οποίοι χρειάζεται να λαμβάνονται υπόψη είναι η προσβασιμότητα όλων των εμπλεκομένων στην εκπαιδευτική διεργασία, όπως επίσης και η κατάλληλη επιμόρφωση των εκπαιδευτικών στη μεθοδολογία της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης και στη χρήση των ψηφιακών εργαλείων, με γνώμονα την ενίσχυση και τον εμπλουτισμό της. Αξίζει δε να σημειωθεί ότι η εξ αποστάσεως σχολική εκπαίδευση δεν έχει ως σκοπό της την αντικατάσταση της διά ζώσης εκπαίδευσης, αλλά αναπτύχθηκε με στόχο την αντιμετώπιση των δυσκολιών και των κενών που δεν ήταν δυνατόν να καλυφθούν από το συμβατικό σύστημα εκπαίδευσης (Μανούσου κ.ά., 2020).

Ο ρόλος του εκπαιδευτικού στη σχολική εξ αποστάσεως εκπαίδευση

Ο ρόλος του εκπαιδευτικού στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση είναι ιδιαίτερα σημαντικός, καθώς δεν περιορίζεται απλά στη διεκπεραίωση της μαθησιακής διεργασίας. Όπως συμβαίνει και στη διά ζώσης εκπαιδευτική διεργασία, ο εκπαιδευτικός χρειάζεται να υποστηρίζει κατάλληλα τους μαθητές προκειμένου να αλληλεπιδρούν, -μεταξύ τους, αλλά και με το εκπαιδευτικό υλικό-, να επικοινωνούν, να συμμετέχουν ενεργά στη μαθησιακή διεργασία, όπως επίσης να επιλύει απορίες και να παρέχει ανατροφοδότηση (Μανούσου, 2008). Παράλληλα, ο εκπαιδευτικός έχει την ευθύνη του κατάλληλου σχεδιασμού της εξ αποστάσεως διδασκαλίας, της διαμόρφωσης κατάλληλου εκπαιδευτικού υλικού για την εξ αποστάσεως εκπαίδευση με το οποίο θα αλληλεπιδράσουν οι μαθητές, της σωστής διαχείρισης του χρόνου για την υλοποίηση των προβλεπόμενων δραστηριοτήτων, της παροχής ανατροφοδότησης, αλλά και της αξιολόγησης του κάθε σταδίου της διδασκαλίας, προκειμένου να σχεδιάσει κατάλληλα τα επόμενα στάδια της μαθησιακής διεργασίας (Ευμορφοπούλου & Λιοναράκης, 2015). Τα προαναφερθέντα αποτελούν αναπόσπαστο στοιχείο της ομαδοσυνεργατικής προσέγγισης, την οποία χρειάζεται να εφαρμόζει ο εκπαιδευτικός και στο πλαίσιο της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης. Αυτό σημαίνει ότι είναι πολύ πιθανό να έρθει και ο ίδιος αντιμέτωπος με δικές του ενδεχόμενες δυσλειτουργικές αντιλήψεις σχετικά με τον τρόπο που αντιμετωπίζει τη διεργασία μάθησης, λαμβάνοντας υπόψη ότι σύμφωνα με έρευνες που έχουν διενεργηθεί τις τελευταίες δεκαετίες στη χώρα μας (Βρατσάλης, 2005· Kalogridi & Kagiari, 2011· Σοφianoπούλου, Εμβαλωτής, Καρακολίδης & Πίτσια, 2019) δεν εφαρμόζονται συστηματικά από τους εκπαιδευτικούς βιωματικές – ενεργητικές μέθοδοι διδασκαλίας, με αποτέλεσμα να αναπαράγεται ο δασκαλοκεντρισμός.

Η αξιοποίηση των τριών διαστάσεων της μάθησης στην εξ αποστάσεως σχολική εκπαίδευση

Όπως προαναφέρθηκε, σύμφωνα με τον Illeris (2016) κάθε διεργασία μάθησης περιλαμβάνει τρεις διαστάσεις: του περιεχομένου με την έννοια των παρεχόμενων γνώσεων, της υποκίνησης με την έννοια της καλλιέργειας κατάλληλου συναισθηματικού κλίματος και της αλληλεπίδρασης των υποκειμένων της μαθησιακής διεργασίας με το μαθησιακό και κοινωνικό περιβάλλον. Οι εκπαιδευτικοί στις δύσκολες συνθήκες που καλούνται να εργαστούν (πολυπολιτισμικές τάξεις, ανομοιογενείς ομάδες μαθητών διαφορετικού κοινωνικοοικονομικού επιπέδου, ελλιπής επιμόρφωση σε θέματα διαχείρισης της συμπεριφοράς των μαθητών και της διαφορετικότητας) (Cummins, 2005· Βεργίδης & Βαλμάς, 2011),

συμπεριλαμβανομένης και της βίαιης μετάβασης σε ένα ψηφιακό εκπαιδευτικό περιβάλλον χωρίς να είναι κατάλληλα προετοιμασμένοι (Αναστασιάδης, 2020· Ιωακειμίδου κ.ά., 2021), προκειμένου να είναι αποτελεσματικοί δεν φτάνει απλά να περιορίζονται στην κάλυψη μίας συγκεκριμένης ύλης. Χρειάζεται να λαμβάνουν υπόψη όλες τις διαστάσεις της μάθησης προκειμένου να αναστοχάζονται σε σχέση με τις καθημερινές εκπαιδευτικές τους πρακτικές και επιλογές, ώστε να μπορούν να υποστηρίξουν κατάλληλα τους μαθητές τους να αναπτύξουν ολόπλευρα την προσωπικότητά τους, ακόμα και στο πλαίσιο της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης.

Σε ό,τι αφορά στο περιεχόμενο της ύλης στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση, οι εκπαιδευτικοί χρειάζεται να αφιερώσουν χρόνο προκειμένου να δημιουργήσουν κατάλληλο εκπαιδευτικό υλικό το οποίο να περιλαμβάνει δραστηριότητες που να υποστηρίζουν τους μαθητές να διερευνούν και να ανακαλύπτουν τη νέα γνώση (Μανούσου κ.ά., 2017· Λιοναράκης κ.ά., 2020). Σχετικά με την υποκίνηση των μαθητών, οι εκπαιδευτικοί θα πρέπει να ενθαρρύνουν τους μαθητές να συμμετέχουν ενεργά στην εκπαιδευτική διεργασία, να συνεργάζονται μεταξύ τους, να ενθαρρύνονται να εκφράσουν τις απόψεις τους, να καλλιεργούν οριζόντιες ικανότητες, όπως ο κριτικός στοχασμός, η δημιουργικότητα, η ενσυναίσθηση (Μαυροειδής, Γκιόσος & Κουτσούμπα, 2014· Illeris, 2016). Προς αυτή την κατεύθυνση, οι εργασίες και οι δραστηριότητες του εκπαιδευτικού υλικού θα πρέπει να αντιμετωπίζονται από τους εκπαιδευτικούς και τους μαθητές περισσότερο ως μέσο μάθησης και όχι τόσο ως μέσο αξιολόγησης. Και αυτό γιατί με την κατάλληλη υποστήριξη που θα λάβουν οι μαθητές από τους εκπαιδευτικούς, θα μπορέσουν να αναπτύξουν μεταγνωστικές δεξιότητες, δηλαδή να μάθουν πώς να μαθαίνουν (Αναστασιάδης, 2020). Αναφορικά με την τρίτη διάσταση της μάθησης, την αλληλεπίδραση των υποκειμένων της μαθησιακής διεργασίας με το κοινωνικό περιβάλλον, οι εκπαιδευτικοί χρειάζεται να δίνουν ιδιαίτερη σημασία στις κοινωνικές συνθήκες που επικρατούν, προκειμένου να υποστηρίξουν κατάλληλα τους μαθητές τους, ώστε να προβαίνουν σε συνδέσεις των γνώσεων που αποκτούν μέσω της εκπαιδευτικής διεργασίας με την καθημερινότητα που βιώνουν. Ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια της πανδημίας και της αξιοποίησης της εξ αποστάσεως σχολικής εκπαίδευσης, οι μαθητές έχουν ακόμα μεγαλύτερη ανάγκη να υποκινηθούν από τους εκπαιδευτικούς προκειμένου να συνδέσουν τη σχολική γνώση με την πραγματική τους ζωή (ενδεικτικά αναφέρουμε τη στάση τους απέναντι στην προστασία του ανοσοποιητικού τους συστήματος αλλά και των συνανθρώπων τους ή τη στάση τους απέναντι στη χρήση της τεχνολογίας σε συνθήκες που κατά κάποιο τρόπο επιβάλλουν παρατεταμένη παραμονή στο σπίτι). Επισημαίνουμε και πάλι ότι η σύνδεση των γνώσεων με τις κοινωνικές συνθήκες προϋποθέτει την κατάλληλη υποστήριξη των μαθητών εκ μέρους των εκπαιδευτικών, προκειμένου να αναστοχαστούν σχετικά με δικές τους πεποιθήσεις, γεγονός το οποίο συνδέεται άμεσα με την καλλιέργεια πτυχών του κριτικού τους στοχασμού και την προσπάθεια εμπλοκής τους σε διεργασίες μετασχηματισμού των ενδεχομένως στερεοτυπικών τους απόψεων. Πρόσφορο μέσο για την επίτευξη των προαναφερθέντων, είναι η αξιοποίηση της μεθόδου του Αλέξη Κόκκου «Μετασχηματισμός Δυσλειτουργικών Αντιλήψεων» (Κόκκος, 2017α) στην οποία αναφερόμαστε παρακάτω μέσω ενός συγκεκριμένου παραδείγματος εφαρμογής της στο πλαίσιο της εξ αποστάσεως σχολικής εκπαίδευσης.

Η σημασία εμπλοκής των μαθητών σε διεργασίες μετασχηματίζουσας μάθησης

Ο μετασχηματισμός των δυσλειτουργικών αντιλήψεων των μαθητών είναι κομβικής σημασίας για την εκπαιδευτική διεργασία. Οι μαθητές μας θα πρέπει να

υποστηριχτούν κατάλληλα ώστε να αναπτύξουν συγκεκριμένες οριζόντιες ικανότητες, όπως η ενσυναίσθηση, η διαχείριση συναισθημάτων, ο κριτικός στοχασμός, ώστε αργότερα ως ενήλικοι να είναι σε θέση να αντιμετωπίσουν τα ατελώς δομημένα προβλήματα της καθημερινότητάς τους, αλλά και να μπορούν να ανταπεξέρχονται στις πολλαπλές απαιτήσεις των ρόλων που θα αναλάβουν στην κοινωνία (Illeris, 2014b· Mälkki, 2019). Για τον λόγο αυτό χρειάζεται οι μαθητές από μικρή ηλικία να εμπλέκονται σε διεργασίες μετασχηματισμού των ενδεχομένως δυσλειτουργικών απόψεων που εκφράζουν σε θέματα για τα οποία έχουν αποκτήσει εμπειρία, ώστε να αναπτύξουν σταδιακά έναν περισσότερο χειραφετητικό τρόπο σκέψης (Κόκκος, 2017β). Ο Mezirow (1991a, 2007β) διατύπωσε πλήρως την έννοια της μετασχηματίζουσας μάθησης, θέτοντάς την στο κέντρο της εκπαίδευσης, επισημαίνοντας ότι ο εμπλουτισμός των γνώσεων δεν αρκεί και ότι οι εκπαιδευόμενοι χρειάζεται να αναθεωρήσουν παγιωμένες αντιλήψεις τους, οι οποίες δεν τους επιτρέπουν να κατανοήσουν λειτουργικά την πραγματικότητα. Τόνισε ότι η μετασχηματίζουσα μάθηση αφορά τον μετασχηματισμό μιας νοητικής συνήθειας ή τον μετασχηματισμό μίας ή περισσότερων απόψεων που απορρέουν από τη νοητική συνήθεια, μέσω του κριτικού στοχασμού. Αξίζει να αναφερθεί ότι στη μελέτη της βιβλιογραφίας διαπιστώνεται ότι σε αρκετές περιπτώσεις η έννοια του κριτικού στοχασμού συγχέεται με αυτήν της κριτικής σκέψης. Σύμφωνα με τη Θεωρία Μετασχηματισμού του Jack Mezirow, ο κριτικός στοχασμός είναι μια ευρύτερη έννοια από αυτή της κριτικής σκέψης (Mezirow, 1991a). Οι θεωρητικοί που χρησιμοποιούν τον όρο κριτική σκέψη αναφέρονται στη διανοητική διεργασία που βασίζεται στους κανόνες της λογικής και περιλαμβάνει την ερμηνεία, τεκμηρίωση, ανάλυση και αξιολόγηση μιας κατάστασης, γεγονός που οδηγεί στην εξαγωγή συμπερασμάτων και στη δημιουργία γενικεύσεων και αναλογιών. Η κριτική σκέψη αποτελεί μια «υψηλής στάθμης διανοητική διεργασία» (Mezirow, 1991a, σ. 106), ωστόσο δεν ταυτίζεται με την έννοια του κριτικού στοχασμού. Ουσιαστικά αποτελεί προϋπόθεση για την ανάπτυξή του. Λόγω των συνεχών μεταβολών που συμβαίνουν στη ζωή μας, στην καλύτερη των περιπτώσεων, μαθαίνουμε από μικρή ηλικία να προσαρμοζόμαστε σε αυτές τις αλλαγές και στη ρευστότητα που χαρακτηρίζει την κοινωνία, αξιολογώντας το πώς και το γιατί σκεφτόμαστε, πράττουμε, αισθανόμαστε με συγκεκριμένο τρόπο. Αξιολογούμε τα δεδομένα μιας κατάστασης και τα όσα ήδη γνωρίζουμε και αποφασίζουμε να πράξουμε αναλόγως (Κόκκος, 2017β· Kokkos, 2021). Σε αυτή την περίπτωση οι πράξεις μας είναι αποτέλεσμα κριτικής σκέψης, όχι όμως κριτικού στοχασμού. Ο Mezirow (1990) υιοθετώντας ιδέες κυρίως από τον ορισμό που δίνει ο Dewey, χωρίς να υποβαθμίζει τη σημασία καλλιέργειας της κριτικής σκέψης, η οποία όπως προαναφέρθηκε αποτελεί προϋπόθεση για την ανάπτυξη του κριτικού στοχασμού, ορίζει τον κριτικό στοχασμό ως την «αξιολόγηση της εγκυρότητας των παραδοχών επάνω στις οποίες θεμελιώνονται οι νοητικές συνήθειές μας, καθώς και διερεύνηση των πηγών τους και των συνεπειών τους» (Mezirow, 1990, σ. xvi).

Για όλους τους παραπάνω λόγους είναι σημαντικό οι μαθητές να υποστηρίζονται κατάλληλα από μικρή ηλικία προκειμένου να αναπτύξουν πτυχές του κριτικού τους στοχασμού, με απώτερο στόχο να μπορέσουν να μετασχηματίσουν ενδεχομένως δυσλειτουργικές απόψεις τους για συγκεκριμένα ζητήματα. Σε ό,τι αφορά στη θέση που κατέχουν οι βασικές αρχές της θεωρίας Μετασχηματισμού στη σχολική εκπαίδευση, όπως προαναφέρθηκε, η επαναξιολόγηση έστω μίας άποψης, με την ενεργοποίηση του κριτικού στοχασμού, συνιστά σύμφωνα με τον Mezirow μετασχηματίζουσα μάθηση. Τις τελευταίες δεκαετίες με βάση συγκεκριμένες θεωρητικές προσεγγίσεις που έχουν αναπτυχθεί (Piaget, 1974· Bruner, 1977·

Isambert-Jamati, 1985· Kegan, 1994· Cummins, 2005, Haynes, 2008· Simonsen & Pleris, 2014· Pleris, 2014b) αλλά και εμπειρικές έρευνες, διδακτορικές και μεταδιδακτορικές διατριβές που έχουν υλοποιηθεί στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση στην Ελλάδα (Χρήστου, 2015· Μπόνου, 2018· Μέγα, 2018· Χρήστου, 2020), διαφαίνεται καταρχάς ότι οι μαθητές Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης είναι ανάγκη να εμπλακούν σε διεργασίες μετασχηματίζουσας μάθησης, αλλά έχουν και τη δυνατότητα να εμπλακούν σε διεργασίες ενεργοποίησης στοιχείων του κριτικού τους στοχασμού. Δεν είναι τυχαίο ότι και οι στόχοι που τίθενται στο Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών για την Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση προσανατολίζονται στην ενεργοποίηση στοιχείων του κριτικού στοχασμού των μαθητών (ΔΕΠΠΣ, 2003). Σημαντικός είναι ωστόσο ο ρόλος των ίδιων των εκπαιδευτικών ως προς την υποστήριξη των μαθητών τους προκειμένου να εμπλακούν σε διεργασίες μετασχηματίζουσας μάθησης, καθώς θα πρέπει να είναι σε θέση να διαμορφώσουν μια αποτελεσματική διδακτική στρατηγική, η οποία να μπορεί να εφαρμοστεί σε πραγματικές συνθήκες διδασκαλίας και εν προκειμένω στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση, τα στάδια της οποίας να οδηγούν κατά το δυνατόν στον μετασχηματισμό συγκεκριμένων δυσλειτουργικών απόψεων των μαθητών. Η μέθοδος «Μετασχηματισμός Δυσλειτουργικών αντιλήψεων» (Κόκκος, 2017α) αποτελεί μια τέτοιου είδους διδακτική πρόταση.

Παράδειγμα εφαρμογής της μεθόδου «Μετασχηματισμός Δυσλειτουργικών Αντιλήψεων» με θέμα 'Η στάση απέναντι στην τεχνολογία'

Παρουσιάζουμε στο σημείο αυτό ένα παράδειγμα εφαρμογής της μεθόδου «Μετασχηματισμός Δυσλειτουργικών Αντιλήψεων» σε μαθητές Δ' Δημοτικού, με θέμα τη στάση απέναντι στην τεχνολογία, όπως σχεδιάστηκε για την αξιοποίησή της στο πλαίσιο της εξ αποστάσεως σχολικής εκπαίδευσης.

Διδακτικοί στόχοι:

Σε επίπεδο γνώσεων: οι μαθητές να γνωρίσουν τεχνολογικά επιτεύγματα του παρελθόντος και του παρόντος, να γνωρίσουν τρόπους αξιοποίησης των σύγχρονων τεχνολογικών μέσων, να αντιληφθούν ότι δεν έχουν όλοι οι άνθρωποι στις μέρες μας πρόσβαση στα σύγχρονα τεχνολογικά μέσα και στο διαδίκτυο.

Σε επίπεδο δεξιοτήτων: οι μαθητές να αξιοποιήσουν τα σύγχρονα τεχνολογικά μέσα (π.χ. διαδίκτυο, πλατφόρμες εξ αποστάσεως εκπαίδευσης), να προσεγγίσουν κριτικά και δημιουργικά το ζήτημα της αξιοποίησης των τεχνολογικών μέσων στη ζωή μας, να καλλιεργήσουν πτυχές του κριτικού τους στοχασμού σχετικά με τους κινδύνους από τη χρήση του διαδικτύου.

Σε επίπεδο στάσεων: οι μαθητές να αναπτύξουν θετική στάση απέναντι στη χρήση της τεχνολογίας, συνειδητοποιώντας τα οφέλη αλλά και τους κινδύνους που σχετίζονται με τη χρήση της.

Χρόνος υλοποίησης: 7 διδακτικές ώρες στη σύγχρονη εξ αποστάσεως εκπαίδευση.

Χρησιμοποιούμενα εργαλεία:

A) Σύγχρονης διδασκαλίας: Webex (διαμοιρασμός οθόνης, Breakout sessions, chat, Polling).

B) Ασύγχρονης διδασκαλίας: Πλατφόρμα e-me (τοίχος κυψέλης, e-me assignments), Φωτόδεντρο, διαδραστικό βιβλίο Γλώσσας, πλοήγηση στην ιστοσελίδα διαΝΕΟσις.

Εφαρμογή της μεθόδου

Η μέθοδος «Μετασχηματισμός Δυσλειτουργικών Αντιλήψεων» που αξιοποιείται στο παράδειγμά μας, με θέμα «Η στάση απέναντι στην τεχνολογία» περιλαμβάνει πέντε στάδια.

Στάδιο 1: Εντοπισμός ή πρόληψη των στερεοτυπικών/δυσλειτουργικών αντιλήψεων των εκπαιδευόμενων

Στις μέρες μας η τεχνολογική εξέλιξη έχει δημιουργήσει νέα δεδομένα στο κοινωνικο-πολιτισμικό και οικονομικό γίγνεσθαι. Τα οφέλη που έχει αποκομίσει ο σύγχρονος άνθρωπος από τις ραγδαίες εξελίξεις στον τομέα της τεχνολογίας είναι πολλαπλά. Ενδεικτικά αναφερόμαστε στη συνεισφορά της στην ιατρική, στις φυσικές επιστήμες, στις τηλεπικοινωνίες. Οι μαθητές από μικρή ηλικία είναι εξοικειωμένοι με την τεχνολογία, λαμβάνοντας υπόψη ότι πριν ακόμα εισέλθουν στον χώρο της τυπικής εκπαίδευσης στη συντριπτική πλειοψηφία τους γνωρίζουν πώς να δίνουν απλές εντολές σε έναν ηλεκτρονικό υπολογιστή, να παίζουν ηλεκτρονικά παιχνίδια, ενδεχομένως να μιλούν με συγγενείς και φίλους τους μέσω εφαρμογών που υποστηρίζουν την εξ αποστάσεως επικοινωνία. Επισημαίνουμε δε, ότι από την Α΄ Δημοτικού οι μαθητές αρχίζουν να συστηματοποιούν και να εμπλουτίζουν τις γνώσεις τους σχετικά με ένα μέρος του τομέα της τεχνολογίας, καθώς διδάσκονται Τ.Π.Ε. (Τεχνολογίες της Πληροφορίας και των Επικοινωνιών) στο επίσημο ωρολόγιο πρόγραμμα διδασκαλίας τους. Πολλοί μαθητές παρακολουθούν μαθήματα ρομποτικής και δεν είναι λίγες οι φορές που παίρνουν μέρος σε αντίστοιχους διαγωνισμούς. Ειδικά τα δύο τελευταία σχολικά έτη η τεχνολογία αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της εκπαιδευτικής διεργασίας, καθώς οι εκπαιδευτικοί χρησιμοποιούν τη μέθοδο της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης με την αξιοποίηση της σύγχρονης και ασύγχρονης διδασκαλίας (Αναστασιάδης, 2020). Ωστόσο, διαπιστώνουμε ότι οι μαθητές όταν αναφέρονται στο θέμα της τεχνολογίας εστιάζουν κυρίως στη χρήση του ηλεκτρονικού υπολογιστή, των «έξυπνων» τηλεφώνων, του διαδικτύου. Επίσης, είναι σε θέση να περιγράψουν συγκεκριμένους κινδύνους που σχετίζονται με τη χρήση του διαδικτύου και των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, αναφέροντας συγκεκριμένα περιστατικά που έχουν ακούσει από τον κοινωνικό και οικογενειακό τους περίγυρο. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι αντιμετωπίζουν κριτικά το συγκεκριμένο θέμα. Η διδακτέα ύλη των διδακτικών αντικειμένων της Γλώσσας, της Ιστορίας και της Μελέτης Περιβάλλοντος της Δ΄ Δημοτικού προσφέρει αρκετές ευκαιρίες ενασχόλησης με το συγκεκριμένο θέμα και εναύσματα για τον μετασχηματισμό των ενδεχόμενων στερεοτυπικών απόψεων που εκφράζουν οι μαθητές. Λαμβάνοντας υπόψη την κατάσταση που περιγράφεται παραπάνω, προχωρούμε στα επόμενα στάδια της μεθόδου, υπό τη μορφή της πρόληψης.

Στάδιο 2: Νοηματοδότηση και ιεράρχηση των αντικειμένων του μετασχηματισμού (2 διδακτικές ώρες)

2α : Προσδιορισμός των αντικειμένων του μετασχηματισμού

1^η διδακτική ώρα:

Στην 1^η διδακτική ώρα της σύγχρονης εξ αποστάσεως εκπαίδευσης, ζητούμε από τους μαθητές να εκφράσουν την άποψή τους στην ανοιχτή ερώτηση: «Τι σκέψεις σας δημιουργούνται ακούγοντας τον όρο τεχνολογία;» και να συνθέσουν μετά από διαλογική συζήτηση μια απάντηση, αφού τους διευκολύνουμε να χωριστούν σε ομάδες, χρησιμοποιώντας τα breakout sessions στην πλατφόρμα Webex.

Στο σημείο αυτό επισημαίνουμε ότι μπορούμε να διερευνήσουμε τις απόψεις των μαθητών χρησιμοποιώντας και άλλες τεχνικές, όπως ζωγραφική, καταγιισμό ιδεών.

2^η διδακτική ώρα

Στη συνέχεια, στη 2^η διδακτική ώρα, οι μαθητές εκφράζουν μέσω εκπροσώπου ανά ομάδα την άποψή τους στην ολομέλεια και αναρτούν τις απαντήσεις τους στο padlet. Στο συγκεκριμένο στάδιο ανατροφοδοτούμε τις ομάδες των μαθητών προφορικά,

δίνοντας έμφαση στον τρόπο που συνεργάστηκαν προκειμένου να παράγουν ένα συνολικό αποτέλεσμα που να αντιπροσωπεύει την ομάδα τους. Ενδεικτικά παραθέτουμε τις παρακάτω απαντήσεις – απόψεις των ομάδων των μαθητών.

Εντοπισμός απόψεων των ομάδων των μαθητών:

1^η ομάδα: «Η τεχνολογία κάνει τη ζωή μας πιο εύκολη. Μπορούμε να μιλάμε με συγγενείς μας που βρίσκονται μακριά, χρησιμοποιώντας το διαδίκτυο (internet). Παίζουμε με τους φίλους μας παιχνίδια στο διαδίκτυο (internet) και περνάμε πολύ καλά. Υπάρχουν και κίνδυνοι, αλλά εμείς προσέχουμε.»

2^η ομάδα: «Η τεχνολογία έχει βοηθήσει πολύ τους ανθρώπους να κάνουν πολλά πράγματα, όπως π.χ. ότι πήγαν στο διάστημα. Η τεχνολογία μας δίνει τόσο μεγάλη δύναμη που μπορούμε να καταφέρουμε πράγματα που παλιά ήταν ακατόρθωτα.»

3^η ομάδα: «Δεν μπορούμε να φανταστούμε έναν κόσμο χωρίς υπολογιστές, χωρίς διαδίκτυο (internet) και γενικά χωρίς τεχνολογία. Σήμερα όλοι μας πατάμε ένα κουμπί και μαθαίνουμε ό,τι θέλουμε για τον υπόλοιπο κόσμο.»

Οι προαναφερθείσες απόψεις συνθέτουν τη νοητική συνήθεια 'Η στάση απέναντι στην τεχνολογία'. Ωστόσο, λόγω του ότι δεν μπορεί να τεθεί ως στόχος ο μετασχηματισμός της νοητικής συνήθειας για τα παιδιά, στοχεύουμε στον μετασχηματισμό των στερεοτυπικών απόψεων που έχουν εκφραστεί.

2β: Ιεράρχηση των αντικειμένων του μετασχηματισμού

Οι απόψεις που εκφράζουν οι μαθητές δεν είναι εξ ολοκλήρου στερεοτυπικές, ωστόσο αναδεικνύεται η δυσκολία τους να αντιμετωπίσουν κριτικά το θέμα της τεχνολογίας, καθώς αναφέρονται κατά βάση στα πλεονεκτήματά της. Επίσης, από τις απόψεις τους διαφαίνεται ότι αρκετοί μαθητές θεωρούν πως η τεχνολογία αναπτύχθηκε τους τελευταίους αιώνες, γεγονός αναμενόμενο, καθώς συνδέουν την εξέλιξη της τεχνολογίας με τα επιτεύγματα του ανθρώπου κατά τη διάρκεια των δύο τελευταίων αιώνων και κυρίως με τη χρήση των ηλεκτρονικών υπολογιστών και του διαδικτύου. Επισημαίνουμε δε, ότι θεωρούν πως όλοι οι άνθρωποι έχουν πρόσβαση στο διαδίκτυο και απολαμβάνουν τα οφέλη από τη χρήση της τεχνολογίας. Αξίζει να σημειωθεί ότι εκτός από τους κινδύνους που σχετίζονται με τη χρήση του διαδικτύου, δεν αναφέρονται σε άλλα μειονεκτήματα από την αξιοποίηση της τεχνολογίας, όπως διάφορα περιβαλλοντικά προβλήματα που μπορεί να προκύψουν από την αξιοποίησή της, π.χ. με τη διάνοιξη μιας σήραγγας. Επιπροσθέτως, αναφέρουν ότι ο άνθρωπος έχει αποκτήσει μεγάλη δύναμη με τη χρήση της τεχνολογίας, χωρίς όμως να αναφέρονται στην ευθύνη του ως προς τη σωστή αξιοποίησή της προς όφελος της ανθρωπότητας.

Για όλους τους παραπάνω λόγους, αρχικά στοχεύουμε στον μετασχηματισμό των απόψεων των μαθητών, όπως εκφράστηκαν στις ομάδες τους στο στάδιο 2α, ιεραρχώντας αυτές ως εξής:

1^η άποψη: «Δεν μπορούμε να φανταστούμε έναν κόσμο χωρίς υπολογιστές, χωρίς διαδίκτυο (internet) και γενικά χωρίς τεχνολογία. Σήμερα όλοι μας πατάμε ένα κουμπί και μαθαίνουμε ό,τι θέλουμε για τον υπόλοιπο κόσμο.»

2^η άποψη: «Η τεχνολογία έχει βοηθήσει πολύ τους ανθρώπους να κάνουν πολλά πράγματα, όπως π.χ. ότι πήγαν στο διάστημα. Η τεχνολογία μας δίνει τόσο μεγάλη δύναμη που μπορούμε να καταφέρουμε πράγματα που παλιά ήταν ακατόρθωτα.»

3^η άποψη: «Η τεχνολογία κάνει τη ζωή μας πιο εύκολη. Μπορούμε να μιλάμε με συγγενείς μας που βρίσκονται μακριά, χρησιμοποιώντας το διαδίκτυο (internet). Παίζουμε με τους φίλους μας παιχνίδια στο ίντερνετ και περνάμε πολύ καλά. Υπάρχουν και κίνδυνοι, αλλά εμείς προσέχουμε.»

Στάδιο 3 : Σχεδιασμός και εφαρμογή διδακτικών δραστηριοτήτων /Σύνδεση της μετασχηματιστικής διεργασίας με τη διδακτέα ύλη (4 διδακτικές ώρες)

Στο στάδιο αυτό προτείνουμε την αξιοποίηση συγκεκριμένων κεφαλαίων των γνωστικών αντικειμένων της Γλώσσας, της Ιστορίας και της Μελέτης Περιβάλλοντος της Δ' Δημοτικού, τα οποία δίνουν εναύσματα για μετασχηματισμό των προαναφερθεισών απόψεων μέσω των δραστηριοτήτων που υπάρχουν στα σχολικά εγχειρίδια και συμπληρωματικών δραστηριοτήτων που έχουμε διαμορφώσει, στο πλαίσιο της εξ αποστάσεως σχολικής εκπαίδευσης.

Στο παρόν άρθρο εστιάζουμε στην προσπάθεια μετασχηματισμού της πρώτης άποψης των μαθητών (*«Δεν μπορούμε να φανταστούμε έναν κόσμο χωρίς υπολογιστές, χωρίς διαδίκτυο (internet) και γενικά χωρίς τεχνολογία. Σήμερα όλοι μας πατάμε ένα κουμπί και μαθαίνουμε ό,τι θέλουμε για τον υπόλοιπο κόσμο.»*), αξιοποιώντας ένα συγκεκριμένο κεφάλαιο από το γνωστικό αντικείμενο της Γλώσσας Δ' Δημοτικού.

Στάδιο 3α : Αξιοποίηση θετικών στοιχείων του περιεχομένου της διδασκαλίας

Στάδιο 3β: Ανάπλαση και εμπλουτισμός του υπάρχοντος περιεχομένου της διδακτέας ύλης

3^η διδακτική ώρα:

Στην 3^η διδακτική ώρα στη σύγχρονη διδασκαλία, αξιοποιούμε τα θετικά στοιχεία του περιεχομένου της διδασκαλίας, παρουσιάζοντας στους μαθητές με διαμοιρασμό οθόνης από το διαδραστικό βιβλίο της Γλώσσας (Βιβλίο Μαθητή) το κείμενο «Ξημερώνει μια νέα μέρα... Ώρα για σχολείο» (http://ebooks.edu.gr/ebooks/v/html/8547/2192/Glossa_D-Dimotikou_html-empl/indexb_00.html). Έχουμε ήδη ενημερώσει τους μαθητές να έχουν διαβάσει το συγκεκριμένο κείμενο ατομικά στον δικό τους χρόνο. Οι μαθητές διαβάζουν εκ νέου το κείμενο και στη συνέχεια τους διευκολύνουμε να χωριστούν σε ομάδες, χρησιμοποιώντας τα breakout sessions στην πλατφόρμα Webex, ενθαρρύνοντάς τους να εντοπίσουν ενδεχόμενες ομοιότητες και διαφορές σχετικά με τον τρόπο εκπαίδευσης που παρουσιάζεται στα δύο κείμενα (10 λεπτά). Στη συνέχεια, οι μαθητές διά εκπροσώπου εκφράζουν τις απόψεις της ομάδας τους στην ολομέλεια. Καταγράφουμε τις απόψεις που εκφράστηκαν στο padlet και ακολουθεί σύνθεση αυτών (15 λεπτά).

Προκειμένου οι μαθητές να αρχίσουν να αντιμετωπίζουν πιο κριτικά την άποψη που εξέφρασαν (*«Δεν μπορούμε να φανταστούμε έναν κόσμο χωρίς υπολογιστές, χωρίς διαδίκτυο (internet) και γενικά χωρίς τεχνολογία»*), εμπλουτίζουμε τη διδασκαλία μας με τη δραστηριότητα που ακολουθεί. Πριν το τέλος της 3^{ης} διδακτικής ώρας, παρουσιάζουμε στους μαθητές την παρακάτω μελέτη περίπτωσης την οποία και καλούνται να υλοποιήσουν ατομικά στην ασύγχρονη διδασκαλία: *Ας υποθέσουμε ότι βρίσκεστε στη συγκεκριμένη τάξη που αναφέρεται στο κείμενο, το έτος 2025. Ενημερώνεστε από τη Διεύθυνση του σχολείου σας ότι λόγω υπερφόρτωσης του δικτύου και ενός γενικότερου τεχνικού προβλήματος που έχει προκύψει, για ένα μήνα δεν θα έχετε πρόσβαση στο διαδίκτυο μέσω της «ηλεκτρονικής σχολικής τσάντας», επομένως δεν θα μπορείτε να έχετε πρόσβαση στις φωτογραφίες, στα βίντεο και στους ήχους που συνοδεύουν τα κείμενα των σχολικών βιβλίων. Ποιες σκέψεις σας δημιουργούνται ως μαθητές; Να καταγράψετε σε μια παράγραφο τις σκέψεις σας σε α' πρόσωπο. Θα χρειαστείτε περίπου μισή ώρα (30 λεπτά).*

Οι σχετικές οδηγίες της προαναφερθείσας μελέτης περίπτωσης αναρτώνται στον «Τοίχο» της κυψέλης e-me. Επίσης, λαμβάνουν το σχετικό φύλλο εργασίας μέσω του εργαλείου e-me assignment και στέλνουν τις απαντήσεις τους. Κατόπιν, λαμβάνουν

ατομική ανατροφοδότηση. Παράλληλα, προχωρούμε και σε σύνθεση των απόψεών τους, εντοπίζοντας κοινά σημεία και διαφορές.

4^η διδακτική ώρα:

Προχωρώντας στην 4^η διδακτική ώρα της διδασκαλίας μας στη σύγχρονη εξ αποστάσεως εκπαίδευση, παρουσιάζουμε στους μαθητές τη σύνθεση των απόψεων που εξέφρασαν αναφορικά με τη μελέτη περίπτωσης, τα κοινά σημεία, τις διαφορετικές σκέψεις, που αναδύθηκαν. Στόχος είναι οι μαθητές να λάβουν έμμεσα συνολική ανατροφοδότηση για τις εργασίες τους και να αρχίσουν να εμβαθύνουν στο θέμα της εκτεταμένης χρήσης της τεχνολογίας στις μέρες μας αλλά και στο μέλλον. Ακολουθεί ανοικτή συζήτηση με τους μαθητές στην ολομέλεια σχετικά με το πώς αισθάνθηκαν ακούγοντας και τις απόψεις των άλλων συμμαθητών τους, με σκοπό να τους δοθεί η δυνατότητα αν θέλουν να συμπληρώσουν κάποιες σκέψεις τους. Κατόπιν, προχωρούμε στο στάδιο 3γ της μεθόδου.

Στάδιο 3γ: Εφαρμογή εναλλακτικής δραστηριότητας προς το υπάρχον περιεχόμενο της διδακτέας ύλης (αξιοποίηση αποτελεσμάτων έρευνας του διαΝΕΟσις, 2020) (5^η και 6^η διδακτική ώρα)

Προκειμένου να ενθαρρύνουμε την αλληλεπίδραση των μαθητών μας με το κοινωνικό περιβάλλον, που αποτελεί την τρίτη διάσταση της ολοκληρωμένης μάθησης σύμφωνα με το μοντέλο του Illeris (2016), στο συγκεκριμένο στάδιο προτείνουμε εναλλακτικές δραστηριότητες οι οποίες θα υλοποιηθούν στην 5^η και 6^η διδακτική ώρα. Στόχος των δραστηριοτήτων αυτών είναι η σύνδεση των θεωρητικών γνώσεων των μαθητών με πραγματικά ζητήματα της σύγχρονης καθημερινότητας, δίνοντάς τους την ευκαιρία να αναστοχαστούν σε σχέση με το υπό εξέταση ζήτημα, να διερευνήσουν ενδεχόμενους τρόπους δράσης και να αναπτύξουν οριζόντιες ικανότητες.

5^η διδακτική ώρα:

Σύμφωνα με την άποψη των μαθητών, στις μέρες μας όλοι οι άνθρωποι έχουν πρόσβαση στο διαδίκτυο («Σήμερα όλοι μας πατάμε ένα κουμπί και μαθαίνουμε ό,τι θέλουμε για τον υπόλοιπο κόσμο»). Αρχικά διερευνούμε εκ νέου τις απόψεις των μαθητών σχετικά με την πρόσβαση όλων στο διαδίκτυο. Στα πρώτα 10 λεπτά της 5^{ης} διδακτικής ώρας υλοποιούμε δημοσκόπηση των απόψεων των μαθητών στη Webex. Με αυτόν τον τρόπο υποκινούμε το ενδιαφέρον τους και τους εισάγουμε στο θέμα το οποίο επιδιώκουμε να προσεγγίσουν κριτικά. Θέτουμε τις εξής ερωτήσεις:

1. Εσείς χρησιμοποιείτε το διαδίκτυο;
Ναι
Όχι
2. Όλα τα άτομα του οικογενειακού και φιλικού σας περιβάλλοντος χρησιμοποιούν το διαδίκτυο;
Ναι
Όχι
3. Πιστεύετε ότι όλοι οι διαμένοντες στην Ελλάδα στις μέρες μας χρησιμοποιούν το διαδίκτυο;
Ναι
Όχι

Κατόπιν, παρουσιάζουμε τα αποτελέσματα της δημοσκόπησης και ακολουθεί σύντομη συζήτηση στην ολομέλεια, η οποία διαρκεί 10 λεπτά.

Προκειμένου οι μαθητές να αντιληφθούν ότι στις μέρες μας δεν χρησιμοποιούν όλοι το διαδίκτυο, αξιοποιούμε συγκεκριμένα ευρήματα από την έρευνα που διεξήχθη από

το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (Τσέκερης, Δεμερτζής, Λιναρδής, Κονδύλη, Ηλιού, Παπαλιού, Φραγκίσκου & Φρέντζου, 2020), η οποία δημοσιεύτηκε τον Μάιο του 2020 στον Οργανισμό Έρευνας και Ανάλυσης διαΝΕΟσις, με τίτλο «Το Διαδίκτυο στην Ελλάδα» (https://www.dianeosis.org/wp-content/uploads/2020/06/wip_greece_final_2-6_2020.pdf). Συνοπτική παρουσίαση των βασικών συμπερασμάτων της προσαναφερθείσας έρευνας παρουσιάζονται στον εξής σύνδεσμο: <https://www.dianeosis.org/2020/06/oi-ellines-kai-to-internet/> (Νικολαΐδης, 2020). Στα τελευταία 10 λεπτά της 5^{ης} διδακτικής ώρας, γράφουμε στο chat τον σύνδεσμο που παραπέμπει στα συνοπτικά αποτελέσματα της έρευνας που αναφέρουμε παραπάνω και ζητάμε από τους μαθητές να πατήσουν σε αυτόν προκειμένου να μεταφερθούν στη συγκεκριμένη ιστοσελίδα. Παροτρύνουμε τους μαθητές να διαβάσουν τη συγκεκριμένη έρευνα και να μελετήσουν τα ευρήματά της στον δικό τους χρόνο και ατομικά, στο πλαίσιο της ασύγχρονης εξ αποστάσεως εκπαίδευσης. Επίσης, ζητάμε να κρατήσουν σημειώσεις σχετικά με τα ευρήματα που θεωρούν αναμενόμενα και με αυτά που τους εντυπωσιάζουν. Οι οδηγίες δίνονται στον «Τοίχο» της κυψέλης e-me και είναι οι εξής: *Να διαβάσετε την έρευνα που διεξήχθη από το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (2020), με τίτλο «Το Διαδίκτυο στην Ελλάδα» (<https://www.dianeosis.org/2020/06/oi-ellines-kai-to-internet/>). Ποια ευρήματα της έρευνας θεωρείτε αναμενόμενα; Ποια ευρήματα σας κάνουν εντύπωση; Κρατήστε τις δικές σας σημειώσεις, με βάση τις οποίες θα συζητήσουμε για τα αποτελέσματα της έρευνας στο επόμενο μάθημά μας. Θα χρειαστείτε περίπου μισή ώρα (30 λεπτά).*

6^η διδακτική ώρα:

Στην 6^η διδακτική ώρα της σύγχρονης εξ αποστάσεως διδασκαλίας, διευκολύνουμε τους μαθητές να χωριστούν σε ομάδες, χρησιμοποιώντας τα breakout sessions στην πλατφόρμα Webex, προκειμένου να συζητήσουν για 10 λεπτά τις απόψεις τους σχετικά με την έρευνα με βάση τις σημειώσεις τους. Κατόπιν, οι μαθητές παρουσιάζουν στην ολομέλεια διά εκπροσώπου τα αποτελέσματα που προέκυψαν από την ομαδική συζήτηση. Η μια ομάδα συμπληρώνει την άλλη και γίνεται σύνθεση όλων των απόψεων που εκφράστηκαν. Στη συνέχεια, παρουσιάζουμε στους μαθητές με διαμοιρασμό οθόνης στη Webex τα αποτελέσματα της προαναφερθείσας έρευνας, όπως παρουσιάζονται στην παραπάνω ιστοσελίδα, εστιάζοντας στα παρακάτω ευρήματα. Σύμφωνα με τη συγκεκριμένη έρευνα 7 στους 10 Έλληνες έχουν πρόσβαση στο διαδίκτυο, ποσοστό το οποίο θεωρείται αρκετά μικρό σε σχέση με άλλες έρευνες που έχουν διεξαχθεί σε αναπτυγμένες χώρες. Από την έρευνα προκύπτει ότι οι νέοι κάτω των 35 ετών χρησιμοποιούν το διαδίκτυο σε ποσοστό 100%, ωστόσο δεν ισχύει το ίδιο σε άτομα ηλικίας άνω των 65 ετών, καθώς μόλις το 22,5% δηλώνει ότι χρησιμοποιεί το διαδίκτυο. Σημαντικό εύρημα είναι επίσης το γεγονός ότι η χρήση του διαδικτύου ανά Περιφέρεια της Ελλάδας διαφοροποιείται, με την περιφέρεια Βορείου Αιγαίου να καταλαμβάνει την πρώτη θέση, ενώ η Αττική τη δεύτερη θέση. Σε ό,τι αφορά στην αξιοποίηση του διαδικτύου για μαθησιακά/εκπαιδευτικά θέματα, είναι ενδιαφέρον για τους μαθητές να αντιληφθούν ότι πριν το ξέσπασμα της πανδημίας το 83,9% των χρηστών του διαδικτύου δήλωνε ότι δεν είχε συμμετάσχει ποτέ σε εξ αποστάσεως εκπαίδευση. Αφού επεξεργαστούμε τα παραπάνω ευρήματα και λαμβάνοντας υπόψη τις απόψεις που εξέφρασαν οι ομάδες, ακολουθεί ανοιχτή συζήτηση με την ολομέλεια των μαθητών σχετικά με την πρόσβαση στο διαδίκτυο στην Ελλάδα.

Στάδιο 4: Αποτίμηση της μετασχηματιστικής διεργασίας (1 διδακτική ώρα)

7^η διδακτική ώρα:

Στην 7^η διδακτική ώρα της σύγχρονης διδασκαλίας οι μαθητές καλούνται να αναστοχαστούν στην ολομέλεια σχετικά με την αρχική τους άποψη («Δεν μπορούμε να φανταστούμε έναν κόσμο χωρίς υπολογιστές, χωρίς διαδίκτυο (internet) και γενικά χωρίς τεχνολογία. Σήμερα όλοι μας πατάμε ένα κουμπί και μαθαίνουμε ό,τι θέλουμε για τον υπόλοιπο κόσμο.»). Διευκολύνουμε τους μαθητές να χωριστούν στις αρχικές ομάδες που είχαν διαμορφώσει στο 2^ο στάδιο της μεθόδου, χρησιμοποιώντας τα breakout sessions στην πλατφόρμα Webex, και να συνθέσουν μια παράγραφο που να εκφράζει την άποψη της ομάδας τους. Κατόπιν, εκφράζουν διά εκπροσώπου την άποψη της ομάδας τους στην ολομέλεια και γίνεται σύνθεση των απόψεων. Επισημαίνουμε ότι, όπως προαναφέρθηκε και στο στάδιο 2^α, η αποτίμηση της εφαρμογής της μεθόδου μπορεί να γίνει και με άλλες τεχνικές, όπως ζωγραφική, δημιουργία συννεφόλεξου, δημιουργία εννοιολογικού χάρτη με όλα όσα αποκόμισαν οι μαθητές από τη διεργασία στην οποία συμμετείχαν. Επίσης, οι μαθητές μπορούν να συμπληρώσουν ένα φύλλο αξιολόγησης, το οποίο θα περιλαμβάνει ερωτήσεις σχετικά με το τι αποκόμισαν από την εφαρμογή της μεθόδου, τι τους διευκόλυνε, τι τους δυσκόλεψε, πώς πιστεύουν ότι συνεργάστηκαν, εάν είναι ικανοποιημένοι από τη συμμετοχή τους στις μικρότερες ομάδες και στην ολομέλεια κτλ. Παράλληλα, συζητάμε με τους μαθητές ενδεχόμενους τρόπους ενημέρωσης του ευρύτερου κοινωνικού πλαισίου του σχολείου (άλλοι εκπαιδευτικοί, μαθητές άλλων τάξεων, γονείς κτλ) για τα θέματα που συζητήθηκαν και ερευνήθηκαν κατά τη διάρκεια αυτής της εκπαιδευτικής παρέμβασης. Μετά από διαλογική συζήτηση, οι μαθητές πρότειναν ως δραστηριότητα προέκτασης να διεξάγουν έρευνα στους μαθητές και εκπαιδευτικούς της σχολικής μονάδας σχετικά με τον τρόπο χρήσης του διαδικτύου. Μέσω της συγκεκριμένης δραστηριότητας διαφαίνεται ότι οι μαθητές επιθυμούν να αναλαμβάνουν δράση προκειμένου να ενημερώσουν τα μέλη της σχολικής κοινότητας για το υπό εξέταση ζήτημα. Όλα τα παραπάνω αποτελούν για τον εκπαιδευτικό ένα μέσο αξιολόγησης του κατά πόσο οι μαθητές παρουσιάζουν δείγματα μετασχηματισμού της αρχικής τους άποψης.

Στο σημείο αυτό επισημαίνουμε ότι με βάση τον στόχο της μεθόδου «Μετασχηματισμός Δυσλειτουργικών Αντιλήψεων», προχωρούμε στον σχεδιασμό κατάλληλων δραστηριοτήτων οι οποίες να σχετίζονται και με την ύλη που καλούμαστε να καλύψουμε, προκειμένου οι μαθητές να εμπλακούν σε διεργασίες μετασχηματισμού και των άλλων δυσλειτουργικών απόψεων που εξέφρασαν στο 2^ο στάδιο της μεθόδου.

Στάδιο 5 : Προσδιορισμός επόμενων “βημάτων” και συνεργειών

Με δεδομένο ότι η μετασχηματιστική διεργασία είναι συνεχής και απαιτεί τη διάθεση πολύ χρόνου, είναι σημαντικό να σχεδιάσουμε ορισμένες ενδεικτικές επόμενες ενέργειες, με στόχο την προσέγγιση του στόχου μας σε βάθος χρόνου. Προτείνουμε τις παρακάτω ενέργειες:

- Πλοήγηση των μαθητών με τη συνεργασία του εκπαιδευτικού στην ιστοσελίδα <https://www.saferinternet4kids.gr/> και αξιοποίηση του υλικού που απευθύνεται στο Δημοτικό [https://saferinternet4kids.gr/yliko-dhmotikou/?age\[\]=for-small-children&submit=%CE%91%CE%BD%CE%B1%CE%B6%CE%AE%CF%84%CE%B7%CF%83%CE%B7](https://saferinternet4kids.gr/yliko-dhmotikou/?age[]=for-small-children&submit=%CE%91%CE%BD%CE%B1%CE%B6%CE%AE%CF%84%CE%B7%CF%83%CE%B7) προκειμένου να ενημερωθούν για την ασφαλή χρήση του διαδικτύου.

- Πλοήγηση των μαθητών με τη συνεργασία του εκπαιδευτικού στην ιστοσελίδα του Κέντρου Διάδοσης Επιστημών και Μουσείο Τεχνολογίας ΝΟΗΣΙΣ και

παρακολούθηση βίντεο σχετικό με την εξέλιξη των ηλεκτρονικών υπολογιστών (<https://www.noesis.edu.gr/noesis-online/animation-movies/inventions/computers/>)

- Δημιουργία ηλεκτρονικής εφημερίδας της τάξης με κείμενα των μαθητών/τριών τα οποία έχουμε συλλέξει καθ' όλη τη διάρκεια της παρέμβασης, φωτογραφικό υλικό, ενδεχομένως δημιουργίες των μαθητών, τις έρευνες που διεξήγαγαν οι μαθητές. Η εφημερίδα αυτή μπορεί να αναρτηθεί στο blog του σχολείου.

Συζήτηση – Συμπεράσματα

Το εκπαιδευτικό σενάριο που παρουσιάστηκε στο παρόν κείμενο αποτελεί μια πρόταση διδασκαλίας στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση η οποία περιλαμβάνει τις τρεις διαστάσεις της μάθησης, σύμφωνα με το μοντέλο της πολυδιάστατης μάθησης του Pleris (2016) και στοχεύει στον μετασχηματισμό των δυσλειτουργικών απόψεων των μαθητών. Όπως διαφάνηκε, η μέθοδος «Μετασχηματισμός Δυσλειτουργικών Αντιλήψεων» συνδυάζει το περιεχόμενο, την υποκίνηση και την κοινωνική διάσταση της μάθησης, ώστε αυτή να συντελείται σε ατομικό αλλά και σε κοινωνικό επίπεδο. Ο ρόλος του εκπαιδευτικού κατά την εφαρμογή της μεθόδου στο πλαίσιο της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης δεν είναι απλά διεκπεραιωτικός ως προς την κάλυψη μιας συγκεκριμένης ύλης. Βασικό του μέλημα είναι η ουσιαστική υποστήριξη και ενθάρρυνση των μαθητών να συμμετέχουν ενεργά στη μαθησιακή διεργασία, να συνδέσουν τις γνώσεις με την καθημερινότητα που βιώνουν, να συνεργαστούν, να επικοινωνήσουν, να αναλάβουν πρωτοβουλίες, με βασικό στόχο να εμπλακούν σε διεργασίες μετασχηματισμού των ενδεχομένως στερεοτυπικών απόψεων που εκφράζουν. Λαμβάνοντας υπόψη ότι η διεργασία μετασχηματισμού των απόψεων για κάποιο ζήτημα είναι μια απαιτητική και χρονοβόρα διαδικασία τόσο στη διά ζώσης, όσο και στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση, οι εκπαιδευτικοί χρειάζεται να προβαίνουν σε κατάλληλη ιεράρχηση των αντικειμένων του μετασχηματισμού, λαμβάνοντας υπόψη τις αντιληπτικές ικανότητες των μαθητών, τον διαθέσιμο χρόνο, το συναισθηματικό κλίμα της τάξης, τις ενδεχόμενες αντιστάσεις που θα προκύψουν από τους μαθητές κατά τη μετασχηματιστική διεργασία, τις δικές τους ικανότητες και εδραιωμένες αντιλήψεις, το κατά πόσο η ύλη που καλούνται να διδάξουν σχετίζεται με τα αντικείμενα μετασχηματισμού. (Κόκκος, 2017α, 2017β· Kokkos, 2019). Παράλληλα, κατά τον σχεδιασμό των δραστηριοτήτων χρειάζεται να λαμβάνονται υπόψη από τους εκπαιδευτικούς ορισμένα στοιχεία, τα οποία και παραθέτουμε. Οι δραστηριότητες να εμπλέκουν ενεργά τους μαθητές στην εκπαιδευτική διεργασία και να στοχεύουν στην καλλιέργεια πτυχών του κριτικού τους στοχασμού και άλλων οριζόντιων ικανοτήτων διά βίου μάθησης, όπως της δημιουργικότητας και της ενσυναίσθησής τους, να βασίζονται στην ομαδοσυνεργατική προσέγγιση και να υποκινούν τη συνεργασία των μαθητών, την επικοινωνία, την ανάπτυξη δημοκρατικού διαλόγου, να παρέχεται συχνή ατομική και συνολική ανατροφοδότηση και να δίνεται η ευκαιρία στους μαθητές να αυτοαξιολογούνται και να αξιολογούν την εκπαιδευτική διεργασία. Ωστόσο, η ένταξη μεθόδων που να στοχεύουν στον μετασχηματισμό των στερεοτυπικών απόψεων των μαθητών στην καθημερινή εκπαιδευτική πρακτική σχετίζεται τόσο με το κατά πόσο οι ίδιοι οι εκπαιδευτικοί έχουν αναπτύξει επαρκώς τον κριτικό τους στοχασμό ώστε να έρθουν αντιμέτωποι με τις προσωπικές εδραιωμένες αντιλήψεις τους σχετικά με τη μάθηση, αλλά και με το είδος της επιμόρφωσης που έχουν λάβει (Κωσταρά, 2019· Χρήστου, 2020), ώστε σταδιακά να βελτιώσουν την ποιότητα της διδασκαλίας τους στο πλαίσιο της διά ζώσης και της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Ελληνόγλωσσες

- Αναστασιάδης, Π. (2008). Ζητήματα Παιδαγωγικού Σχεδιασμού για την Διδακτική Αξιοποίηση της Διαδραστικής Τηλεδιάσκεψης σε Περιβάλλον Μικτής –Πολυμορφικής- Μάθησης ΚοινωνικοΕποικοδομητική Προσέγγιση. Η Περίπτωση του προγράμματος «Παιδεία Ομογενών» για την Επιμόρφωση Εκπαιδευτικών της Ομογένειας στο Πανεπιστήμιο Κρήτης (ΕΔΙΑΜΜΕ). Στο Αναστασιάδης, Π. (Επ.), *Η Τηλεδιάσκεψη στην Υπηρεσία της Δια Βίου Μάθησης και της Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης: Παιδαγωγικές Εφαρμογές Συνεργατικής Μάθησης από Απόσταση στην Ελληνική Τριτοβάθμια Εκπαίδευση*. Αθήνα: Gutenberg.
- Βασάλα, Π. (2005). Εξ Αποστάσεως Σχολική Εκπαίδευση. Στο Α. Λιοναράκης (Επιμ.), *Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση: Παιδαγωγικές και Τεχνολογικές Εφαρμογές* (σσ. 53-80). Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- Βεργίδης, Δ., & Βαλμάς Θ. (2011). Οι επιμορφωτικές ανάγκες των νεοδιόριστων δασκάλων. Στο Β. Οικονομίδης (Επιμ.), *Εκπαίδευση και επιμόρφωση εκπαιδευτικών*. Αθήνα: Πεδίο.
- Βρατσάλης, Κ. (2005). Τα παιδαγωγικά εμπόδια στην επιμόρφωση των εκπαιδευτικών. Στο Κ. Βρατσάλης (Επιμ.), *Διδακτική εμπειρία και παιδαγωγική θεωρία*. Αθήνα: Νήσος.
- Κόκκος, Α. (2017α). Μετασχηματισμός Δυσλειτουργικών Αντιλήψεων: Διδακτική Μέθοδος για το σχολείο και την εκπαίδευση ενηλίκων. *Εκπαίδευση Ενηλίκων*, 37, 47-51. Αθήνα.
- Κόκκος, Α. (2017β). *Εκπαίδευση και Χειραφέτηση: Μετασχηματίζοντας στερεοτυπικές αντιλήψεις στο σχολείο και στην εκπαίδευση ενηλίκων*. Αθήνα: ΕΕΕΕ.
- Κωσταρά, Ε. (2019). *Επιμόρφωση εκπαιδευτικών στη διδακτική αξιοποίηση της αρχαίας ελληνικής τραγωδίας για την ενίσχυση του κριτικού στοχασμού*. Διδακτορική διατριβή. Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- Μανούσου, Ε. (2008). *Προδιαγραφές παιδαγωγικού πλαισίου για την εφαρμογή πολυμορφικής, συμπληρωματικής εξ αποστάσεως, περιβαλλοντικής εκπαίδευσης σε μαθητές Πρωτοβάθμιας, ολιγοθέσιων και απομακρυσμένων σχολείων της Ελλάδας*. Διδακτορική Διατριβή. Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- Μέγα, Γ. (2018). *Τρόποι εκφοράς του στοχασμού των ανηλίκων και ενηλίκων: Παράλληλοι δρόμοι ή τεμνόμενες διαδρομές; Μετα-διδακτορική διατριβή*. Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- Μπόνου, Α. (2018). *Μετασχηματισμός Δυσλειτουργικών Αντιλήψεων στην ΣΤ' τάξη του Δημοτικού σχολείου, με την αξιοποίηση μεθόδων εκπαίδευσης ενηλίκων*. Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία. Αθήνα: Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Χρήστου, Μ. (2015). *Ανάπτυξη οριζόντιων ικανοτήτων με τη χρήση της Τέχνης στο Δημοτικό*. Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία. Αθήνα: Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Χρήστου, Μ. (2020). *Αποτίμηση της εφαρμογής της μεθόδου «Μετασχηματίζουσα Μάθηση μέσα από την Αισθητική Εμπειρία» στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση*. Διδακτορική διατριβή. Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- Cummins, J. (2005). *Ταντότητες υπό Διαπραγμάτευση: Εκπαίδευση με σκοπό την Ενδυνάμωση σε μια Κοινωνία της Ετερότητας*. Αθήνα: Gutenberg.
- Illeris, K. (2016). *Ο τρόπος που μαθαίνουμε. Οι πολλαπλές διαστάσεις της μάθησης στην τυπική και άτυπη εκπαίδευση*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Isabert – Jamati, V. (1985). Οι εκπαιδευτικοί και η κοινωνική διαίρεση στο σχολείο σήμερα. Στο Α. Φραγκουδάκη (Επιμ.), *Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης* (σσ. 493-518). Αθήνα: Παπαζήσης.
- Haynes, J. (2008). *Τα παιδιά ως φιλόσοφοι*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Mezirow, J. (2007β). Μαθαίνοντας να σκεφτόμαστε όπως ένας ενήλικος. Κεντρικές έννοιες της θεωρίας του μετασχηματισμού. Στο: J. Mezirow & Συνεργάτες (Επιμ.) *Η Μετασχηματίζουσα Μάθηση* [μτφ. Γ. Κουλαουζίδης] (σσ. 43-71). Αθήνα: Μεταίχμιο.

Ξενόγλωσσες

- Bruner, J.S. (1977). *The Process of Education*. London: Harvard University Press.
- Illeris, K. (2014a). *Transformative Learning and Identity*. London and New York: Routledge.
- Illeris, K. (2014b). Transformative Learning and Identity. *Journal of Transformative Education*, 12 (2), 148-163.
- Kegan, R. (1994). *In over our heads*. London: Harvard University Press.
- King, P.M., & Kitchener, K.S. (1981). Reflective Judgment: Concepts of Justification and Their Relationship to Age and Education. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 2, 89-116.
- King, P.M., & Kitchener, K.S. (1994). *Developing Reflective Judgment*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Mezirow, J. (1990). *Fostering Critical Reflection in Adulthood. A Guide to Transformative and Emancipatory Learning*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Mezirow, J. (1991a). *Transformative Dimensions of Adult Learning*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Piaget, J. (1974). *La psychologie de l'intelligence*. Paris: Armand Colin.

Simonsen, B., Illeris, K. (2014). Transformative Learning in Youth. In D. Andritsakou, & L. West (Eds.), *What's the point of Transformative Learning? Proceedings of the 1st Conference of ESREA's Network "Interrogating Transformative Processes in Learning and Education: An International Dialogue"*. Athens, Greece: ESREA & Hellenic Adult Education Association.

Διαδικτυακές βιβλιογραφικές αναφορές

Αναστασιάδης, Π. (2014). Η έρευνα για την ΕξΑΕ με τη χρήση των ΤΠΕ (e-learning) στο Ελληνικό Τυπικό Εκπαιδευτικό Σύστημα. Ανασκόπηση και προοπτικές για την Πρωτοβάθμια, Δευτεροβάθμια και Τριτοβάθμια Εκπαίδευση. *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, 10(1), 5-32. doi: <https://doi.org/10.12681/jode.9809> Διαθέσιμο στο: <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/openjournal/article/view/9809> (Ανακτήθηκε 28/11/2021)

Αναστασιάδης, Π. (2020). Η Σχολική Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση στην εποχή του Κορωνοϊού COVID19: το παράδειγμα της Ελλάδας και η πρόκληση της μετάβασης στο «Ανοιχτό Σχολείο της Διερευνητικής Μάθησης, της Συνεργατικής Δημιουργικότητας και της Κοινωνικής Αλληλεγγύης». *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, 16(2), 20-48. doi: <https://doi.org/10.12681/jode.25506> Διαθέσιμο στο: <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/openjournal/article/view/25506> (Ανακτήθηκε 28/11/2021)

Διαδραστικά Σχολικά Βιβλία. *Γλώσσα Δ' Δημοτικού – Βιβλίο Μαθητή (Εμπλουτισμένο)*. ΙΤΥΕ «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ». Διαθέσιμο στο: http://ebooks.edu.gr/ebooks/v/html/8547/2192/Glossa_D-Dimotikou_html-empl/indexb_00.html (Ανακτήθηκε 28/11/2021)

Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών (Δ.Ε.Π.Π.Σ.). (2003). *Γενικό Μέρος*. Διαθέσιμο στο: http://www.pi-schools.gr/download/programs/depps/1Geniko_Meros.pdf (Ανακτήθηκε 28/11/2021)

Ευμορφοπούλου, Ε., Λιοναράκης, Α. (2015). Ο ρόλος του εκπαιδευτικού στη σχολική εξ αποστάσεως εκπαίδευση σε μεικτά και πολυμορφικά μοντέλα. Στο Α. Λιοναράκης, Σ. Ιωακειμίδου, Γ. Μανούσου, Μ. Νιάρη, Τ. Χαρτοφύλακα, Σ. Παπαδημητρίου (Επιμ.), *Πρακτικά 8^{ου} Συνεδρίου για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση «Καινοτομία και Έρευνα», τ. 2, Μέρος Α (Αθήνα, 7-8 Νοεμβρίου 2015)*. Αθήνα: Ελληνικό Δίκτυο Ανοικτής & Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης. DOI: <http://dx.doi.org/10.12681/icodl.37> Διαθέσιμο στο: <https://eproceedings.epublishing.ekt.gr/index.php/openedu/article/view/37> (Ανακτήθηκε 28/11/2021)

Ιωακειμίδου Β., Βλαχοστέργιου Κ., Σούρρας, Θ., Λιόπα, Ν., Κοκκινιά, Θ., Σούλα, Ε., Τσαλαμπαιπούνη, Φ. (2021). Εξ αποστάσεως σχολική εκπαίδευση και ψηφιακή αφήγηση: η υλοποίηση εν μέσω πανδημίας ενός εκπαιδευτικού προγράμματος με θέμα τη συμπερίληψη. *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, 17(1), 76-101. doi: <https://doi.org/10.12681/jode.26329> Διαθέσιμο στο: <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/openjournal/article/view/26329> (Ανακτήθηκε 28/11/2021)

Λιοναράκης, Α., Μανούσου, Ε., Χαρτοφύλακα, Τ., Παπαδημητρίου, Σ., & Ιωακειμίδου, Β. (2020). Editorial. *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, 16(1), 4-8. doi: <https://doi.org/10.12681/jode.23741> Διαθέσιμο στο: <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/openjournal/article/view/23741> (Ανακτήθηκε 28/11/2021)

Μανούσου, Ε., Κοντογεωργάκου, Β., Γεωργιάδη, Ε., & Κόκκαλη, Α. (2017). Παιδαγωγικό υλικό στην σχολική εξ αποστάσεως εκπαίδευση. Μελέτη Περίπτωσης: το εξ αποστάσεως εκπαιδευτικό Κέντρο της Βικτώρια στην Αυστραλία. *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, 13(1), 5-25. doi: <https://doi.org/10.12681/jode.13912> Διαθέσιμο στο: <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/openjournal/article/view/13912> (Ανακτήθηκε 28/11/2021)

Μανούσου, Ε., Χαρτοφύλακα, Τ., Ιωακειμίδου, Β., Παπαδημητρίου, Σ., & Καραγιάννη, Ε. (2020). Σχολική εξ αποστάσεως εκπαίδευση, βασικές αρχές και εφαρμογές. Στο Μαζικό Ανοικτό Διαδικτυακό Μάθημα (ΜΟΟΚ): «Επιμόρφωση εκπαιδευτικών Πρωτοβάθμιας & Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης σε θέματα εκπαίδευσης από απόσταση». Διαθέσιμο στο: https://drive.google.com/file/d/1dpqRk8_V17tJDa3isBeQjm93uCmVf0mP/view (Ανακτήθηκε 28/11/2021)

- Μαυροειδής, Ι., Γκιόσος, Ι., Κουτσούμπα, Μ. (2014). Επισκόπηση θεωρητικών εννοιών στην εκπαίδευση από απόσταση. *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, 10(1), 88-100. doi: <https://doi.org/10.12681/jode.9814> Διαθέσιμο στο: <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/openjournal/article/view/9814> (Ανακτήθηκε 28/11/2021)
- Νικολαΐδης, Η. (2020). Οι Έλληνες Και Το Ίντερνετ. Μια συνοπτική παρουσίαση των βασικών συμπερασμάτων που προκύπτουν από την έρευνα του World Internet Project για την Ελλάδα που υλοποίησε το ΕΚΚΕ. *διαΝΕΟσις*, Οργανισμός Έρευνας και Ανάλυσης. Διαθέσιμο στο: <https://www.dianeosis.org/2020/06/oi-ellines-kai-to-internet/> (Ανακτήθηκε 28/11/2021)
- Σοφianoπούλου, Χ., Εμβαλωτής, Α., Καρακολίδης, Α., Πίτσια, Β. (2019). Μια Ανάλυση Των Αποτελεσμάτων Του PISA 2015: Οι επιδόσεις των Ελλήνων μαθητών και οι παράγοντες που τις επηρεάζουν. *διαΝΕΟσις*, Οργανισμός Έρευνας και Ανάλυσης. Διαθέσιμο στο: https://www.dianeosis.org/wp-content/uploads/2019/11/final_pisa2015.pdf (Ανακτήθηκε 28/11/2021)
- Τσέκερης, Χ., Δεμερτζής, Ν., Λιναρδής, Α., Κονδύλη, Δ., Ηλιού, Κ., Παπαλιού, Ο., Φραγκίσκου, Α., Φρέντζου, Χ. (2020). Το Διαδίκτυο στην Ελλάδα. *διαΝΕΟσις*, Οργανισμός Έρευνας και Ανάλυσης. Διαθέσιμο στο: https://www.dianeosis.org/wp-content/uploads/2020/06/wip_greece_final_2-6_2020.pdf (Ανακτήθηκε 28/11/2021)
- Kalogridi, S., & Kagiavi, M. (2011). The crisis in school environment: transforming emotions. *Proceedings of the 9th International Conference on Transformative Learning*. In: Alhadeff-Jones, M., & Kokkos, A., (Eds.). (2011). *Transformative Learning in Time of Crisis: Individual and Collective Challenges. Proceedings of the 9th International Transformative Learning Conference. (Greece, 28th – 29th May 2011)* New York & Athens, Greece: Teachers College, Columbia University & The Hellenic Open University. Διαθέσιμο στο: https://www.academia.edu/787737/Transformative_Learning_in_Time_of_Crisis_Individual_and_Collective_Challenges (Ανακτήθηκε 28/11/2021)
- Kokkos A. (2019) Introducing the Method Transformation Theory in Educational Practice. In: Fleming T., Kokkos A., Finnegan F. (eds) *European Perspectives on Transformation Theory*. Palgrave Macmillan, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-19159-7_9 Διαθέσιμο στο: https://link.springer.com/chapter/10.1007%2F978-3-030-19159-7_9 (Ανακτήθηκε 28/11/2021)
- Kokkos, A. (2021). *Exploring Art for Perspective Transformation*. Leiden: Brill/Sense. Διαθέσιμο στο: <https://brill.com/view/title/59804> (Ανακτήθηκε 28/11/2021)
- Mälkki K. (2019) Coming to Grips with Edge-Emotions: The Gateway to Critical Reflection and Transformative Learning. In: Fleming T., Kokkos A., Finnegan F. (eds) *European Perspectives on Transformation Theory*. Palgrave Macmillan, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-19159-7_5 Διαθέσιμο στο: https://link.springer.com/chapter/10.1007%2F978-3-030-19159-7_5 (Ανακτήθηκε 28/11/2021)
- Formenti L., West L. (2018) Body Matters. In: *Transforming Perspectives in Lifelong Learning and Adult Education*. Palgrave Macmillan, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-96388-4_7 Διαθέσιμο στο: https://link.springer.com/chapter/10.1007%2F978-3-319-96388-4_7 (Ανακτήθηκε 28/11/2021)